

משנתו החינוכית של הרב דרוקמן*

א. פתיחה	6. שירה הנוער שיר עתידנו
ב. מדיניות חינוכית	ג. תכנים
1. קמעא-קמעא	1. עם ישראל חי!
2. 'לכל אדם ישנה'	2. מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך
3. אהבה ויראה	3. צמיחה שקולה
4. "דרך אמונה בחרתי, משפטיך שויתי"	ד. סיום
5. "זו שאלה!"	ה. פרידה

א. פתיחה

יש שאמרו שאורו של הרב נקרא לעולם העליון ביום שמיני של חנוכה - עת אורות חנוכה בשיאם. אחרים אמרו שאורו של הרב כבה בעולם הזה, אחרי שכבו סופית נרות חנוכה. במובן מסוים, שניהם צודקים, על כל הנמשלים ששני דימויים אלו מעלים. הרבה אורות היו לרב, אך הוא אמר שמבחינתו, האור העיקרי שאותו ניסה להפיץ הוא אור החינוך. לאור זאת, ובתוך האבל הכבד, ננסה לשרטט קווים למשנתו החינוכית.

המחפש במאגרי מידע מקוונים ימצא שפע ראיונות שנערכו עם מורי ורבי, הרב חיים דרוקמן זצ"ל. בראיונות אלה שואלים אותו על סוגיה ערכית או על משבר ציבורי, על הסכם מדיני או על עמדתו ביחס לסוגיות תורניות או פוליטיות, וכמובן על סוגיות הקשורות לדרכה של הציונות הדתית כולה. ברם, המראיינים כמעט ולא התעניינו בצורה משמעותית במשנתו החינוכית, שהיא במובנים רבים ליבת מפעל חייו. לא מצאתי ריאיון או מאמר מסודרים העוסקים באופן מעמיק במשנתו החינוכית. לנוכח החסר מנסה מאמר צנוע זה להניח נדבך ראשון במלאכה.

זאת ועוד, משנתו החינוכית של הרב היא חלק בלתי נפרד מתורת חייו, ואי אפשר למצותה במאמר קצר, או אפילו ארוך. על כן, מה שיש לפנינו הוא ניסיון לזהות כמה נקודות מרכזיות המאפיינות את תפיסותיו החינוכיות, כפי שקלטנו במשך השנים.

* המאמר נכתב בטרם כבה אורו של הרב ביום האחרון של חג האורות. כל מקום שנכתב "שליט"א" הוחלף כעת ב"זצ"ל" אך שאר הדברים כתובים בלשון הווה.

במחשבה ראשונה נדמה שקל לשרטט קווים למשנתו החינוכית של הרב. הרב מתפלל בכוונה, מקפיד על קלה כבחמורה - ובכך מלמד את כולנו שיעור בהקפדה על מצוות. הרב מאיר פנים לכל אחד ומקרבו - ובכך מאיר לנו את הדרך אף בתחום זה. הרב פתוח לדבר עם כל אדם ובעל קשרים ענפים עם ציבורים מגוונים - ובכך מלמד אותנו על היחס הראוי כלפי ציבורים אחרים, וכלפי אנשים השונים מאיתנו. הרב עמל למען בניין התורה והארץ, למען קידום מענים רחבים בנושא הגיור מתוך נאמנות להלכה, לצד שפע עצום של עסקי ציבור אחרים - ובוזו מחנך את כולנו לגלות אחריות ולחיות חיי שליחות למען הכלל.

ברם, במחשבה שנייה, פועלו של הרב בתחומים אלה - לא נעשה כדי לחנך את תלמידיו או כדי לקרבם, אלא כי כך הוא חי. זו אישיותו וזו תורת החיים שלו. כלומר, פועלו החינוכי נובע (מלשון נביעה) ישירות מאישיותו המאירה, החיה בתודעה מתמדת של 'הנני' לכל אשר צריך. תודעה זו מחוברת ומחויבת בכל נימי נפשה לתורת ישראל, לעם ישראל, לארץ ישראל ולמדינת ישראל.

רק לאחר פתיח זה נוכל, בזהירות, לנסות למקד ולהגדיר מעט עקרונות ממשנתו החינוכית הרחבה.

ב. מדיניות חינוכית

1. קמעא-קמעא

קיים דמיון מפתיע בין יחסו של הרב לכל תלמיד, לאתגריו ולקשייו האישיים, ובין יחסו למדינת ישראל ולאתגריה. ביחסו לחינוך בכלל, ולקשיים המתגלים אצל תלמיד או מוסד מסוים בפרט - הרב מאמין שצריך לצאת לדרך ארוכה. יש לעמול ולהתמיד מתוך ידיעה עמוקה ששינוי אמיתי לא בהכרח יבוא במהרה, וכי נדרשת סבלנות ואמונה שמתוך הקשיים תתגלה מציאות גדולה ומאירה.

גישתו זו לחינוך נער או קבוצת בני נוער - זהה לגישתו לתנועה הציונית ולמדינת ישראל כולה. אף בזירה זו מלמד אותנו הרב לא לשקוט על השמרים אלא לעמול ולעשות, לתרום ולפעול - מתוך ידיעה שאין להיבהל מקשיים, אלא יש להאמין שבתהליך הדרגתי, ואפילו ארוך - תצמח המדינה ויצמח העם, וגדלותם תלך ותופיע.

השורש המשותף ליחסו לחינוך ולמדינה הוא תפיסתו האמונית. בעיני הרב, כשם שאין הקב"ה גואל את המציאות הלאומית באופן פתאומי וניסי אלא מאמין בנו שאנו מסוגלים, בעזרתו יתברך, לבנות ולהיבנות בתהליך טבעי מורכב - כך עלינו לפעול אף בזירה החינוכית. לחינוך יש לגשת מתוך אמונה בנער ובטוב הטמון בו, ואף שם יש לפעול מתוך אורח רוח, עמל חינוכי ונכונות 'לרוץ' למרחקים ארוכים.

2. 'לכל אדם ישנה'¹

הרב מאמין שיש לשאוף לכך שחינוכם של ילדי ישראל מרקעים שונים או מסגנונות שונים, ייעשה יחד. בעיניו, דרישה של קבוצת הורים לפרוש ממוסד תורני קיים כדי להקים מוסד הומוגני יותר, ולכאורה 'תורני' יותר, אינה רצויה מבחינה תורנית או חינוכית.²

הרב שמח כשאנו מצליחים לקלוט לתוך מסגרת חינוכית אחת צעירים מרקע סוציו-אקונומי חלש יחד עם חזקים מהם. זאת ועוד, הוא גורס שאסור להחליט אם לקבל נער למוסד לפי התנהגות הוריו או לפי לבושם. לדעתו, אדרבה, דווקא מי שלא פגש חיי תורה רחבים בביתו הוא שזקוק שנקבל אותו לשיבה ונסייע לו להיבנות.

משנתו של הרב בנושא רגיש זה היא עמוקה. למרות הרצון לקבל יחד את כל סוגי הנוער, אף מבתים שנדמים כ'חלשים' יותר מבתים אחרים - אין הוא רוצה שחלילה 'נוריד' את התורה לנוער. רצונו שנמשוך את כולם למעלה, מתוך אמונה שכולם יכולים להתקדם ולהיות בני תורה. לכולם יש להציב שאיפות גבוהות, אף בתחום התורני, וההבדל בין סוגי התלמידים יתגלה בעיקר בקצב ובכלים שבהם נשתמש, ולעיתים בשפה ובדגשים עבור כל נער לנוכח נקודת המוצא שלו.

יחס זה מאפשר ליצור הסללה בתוך מוסד, ובו תפעל כיתה 'תורנית' במקביל לכיתה אחרת, 'מדעית' למשל. מי שלימודי תורה מוגברים עדיין קשים לו - יוכל להתחיל את דרכו במסלול שמבליט תחום חינוכי-לימודי אחר. האמונה היא שאפשר לבנות בהדרגה גם בנער זה קשר ומחויבות לתורה גדולה ולפרטי מצוותיה, בד בבד עם התפתחותו בתחומים אחרים, כמו מדעים.

למותר לציין שאף במצב של הסללה והבחנה בין סוגי כיתות השאיפה היא לקיים את הפעילויות הכלל-מוסדיות יחדיו, תוך גיבוש כל סוגי התלמידים: מהפסקות ועד טיולים, מאירועי פורים ועד ימי עיון וסמינרים. זאת בצד חינוך כולם למסירות נפש ולחיים של עשייה ותרומה לעם ישראל השב לארצו ולעצמיותו. בה בעת, יש מקום למסגרות לימוד, בהן לימוד התורה הוא משמעותי ביותר, מעל ומעבר למקובל, אולם גם אלה צריכות לאפשר לכל תלמיד הרוצה בכך להשתלב בהן.

1 אבות דרבי נתן, פרק ג.

2 אשתף בצער, שכשאמרת דברים אלו בשם הרב בפני קבוצה של צעירים תורניים שמתכשרים להיות מחנכים, חלקם התקשו להאמין שזו הייתה עמדתו. הם היו משוכנעים שאל לו למי שתורני 'מאוד' ללמוד עם ילדים תורניים אחרים (וכל שכן, עם ילדים דתיים 'רגילים'). היה קשה להם להבין שהמאמר זכה להגהה של הרב, שאישר כל מילה. עד כדי כך, שהם ניגשו אלי לאחר מכן, בימי השבעה על הרב, כדי לשאול שוב האם אני בטוח שזו הייתה עמדתו. התשובה כמובן היא חיובית. תרתי משמע.

לאור אמונתו בכל תלמיד מוכן הרב להכיל קשיי התנהגות בתחום התרבותי או התורני של נער או קבוצה ולהתמודד עימם, יחד עם מאמץ חינוכי שיטתי של הצוות החינוכי המקומי לעבוד עם הנער ולהתקדם ביחד איתו. הרב אינו מוכן לנסח כללי ברזל בדבר השאלה מתי מרחיקים תלמיד, אלא מבקש שוב ושוב לברר פרטים, כמו: האם ההתלבטות בדבר עתידו של הנער בישיבה נובעת מנפילה חד-פעמית, או שהוא אימץ דרך קבועה שהיא לזרא בעיני המקום? האם הוא משפיע לרעה על אחרים ובאיו עוצמה, או שרק מעשיו שלו אינם לרוח המקום? רק לאחר שקלול כל הנתונים, כולל שיחות רגישות של איש צוות עם הנער עצמו על מצבו, על רצונו ועל מניעיו - יחווה הרב את דעתו בדבר המשך ההתנהלות החינוכית מולו בפרט, ובדבר המשך לימודיו במוסד בכלל.

3. אהבה ויראה

בכל הקשור לחינוך בני נוער לחיי תורה, הרב מציב לנגד עיניו (ועינינו) שני עקרונות מתנגשים, לכאורה. הראשון: העיקר הוא להאהיב את התורה כדי שהנער יבחר מרצונו לחיות חיי תורה, מתוך אישיות בעלת מידות. השני: עלינו לחנך את הנער לכך שכל יהודי מחויב בקיום התורה, אף אם אינו מבין או חש הזדהות עם חלק זה או אחר מתוכה. כלומר, יש לקיים את מצוות התורה ופרטיה אף אם (עדיין) לא מבינים או חשים הזדהות איתם. כששואלים את הרב איזה משני היסודות קודם (חיבור נפשי ובחירה לקיים את התורה, או התחייבות אף אם היא נעשית בינתיים ללא הזדהות), תשובתו היא: "שניהם!".

לרבים נדמה ששני היסודות סותרים, אך בעיני הרב דווקא בדור זה אל לנו לוותר על אף אחד מהם. הוא מאמין כי בתהליך חינוכי ארוך (בבחינת 'קמעא קמעא') אפשר ליצור מצב שבו הם משלימים זה את זה. במילים אחרות, "דַּרְךְ מְצוּתֶיךָ אַרוֹץ", בזכות שאזכה "פִּי תִרְחֵיב לִפִּי" (תהילים קיט, לב).

4. "דַּרְךְ אֱמוּנָה בַּחֲרָתִי, מִשְׁפָּטֶיךָ שְׂוִיתִי"³

בשדה המעשה, יסודות האהבה והיראה עלולים להתנגש. פעמים רבות מתלבטים אם להמתין עד שהנער יפתח הזדהות עם מצוות (כמו תפילה או צניעות, למשל) ובנתיים רק נעודדו לאמצן, או שיש לכופף אותו לקיים מצוות אף ללא רצון. כך למשל: הייתכן מוסד שבו אין דרישות ברורות בצניעות? עם זאת, הנוכל לחנך לצניעות מתוך כפייה? וכן: הייתכן להכריח נער להתפלל? ברם, היש ישיבה או מוסד דתי שבו חלק מהתלמידים רשאי שלא להתפלל?

בעניין זה תשובתו של הרב ברורה: צריך שהנער יבחר בקיום מצוות מרצונו, אך על הישיבה והאולפנה לחנכו לבחור בכך, בין השאר תוך יצירת מסגרת של כללים ברורים. הכללים מהווים מעטפת בלבד, ואת המאמץ העיקרי משקיעים בהסברה חינוכית ובניסיון לקרב את הדברים ללב. במצב זה הכפייה היא בשם המסגרת, ולא בשם הקב"ה. במילים אחרות, דרישות הלבוש עצמן נובעות מהדרכתיו של הקב"ה, אך הכפייה שלהן נובעת מתקנון לבוש ולא מרצון לכפות על הזולת לקיים מצוות בעל כורחו. כן הדבר בתחומים אחרים: הדרישות המחייבות יוצגו כנובעות מכללי המוסד, תוך הדגשה כי את תורתו של הקב"ה ואת קיום מצוותיו יש לקיים מתוך רצון, ויחדיו נלמד ונבין את חשיבותן.

5. "זו שאלה!"

לא פעם זכיתי לשבת עם הרב בשעה שהוא שוחח עם קבוצה של צעירים או מחנכים והשיב לשאלותיהם. לעיתים הוא נשאל שאלות מורכבות ולעיתים שאלות פשוטות יחסית, עליהן שמעתי את הרב משיב פעמים רבות. לאלה אף לאלה מקשיב הרב בנחת, שואל שאלות הבהרה לפי הצורך, ואז פותח באמירה: "זו בהחלט שאלה!" או "זו שאלה גדולה!"

פתיחה זו היא עקרונית ואינה שיגרת לשון סתמית. היא מבטאת עמדה נפשית המגלמת הקשבה אמיתית לשואל או לתוהה, ואת תפיסת השאלה כלגיטימית. אין מדובר בשלב מתודי של עידוד שאלות כדי שניתן יהיה להשיב עליהן, אלא בעמדה נפשית עמוקה של הקשבה ומתן מרחב לאדם, ולו הצעיר ביותר, ולהתמודדותו. רק מתוך מפגש חי כזה מוכן הרב גם לחוות את דעתו, לנסות להדריך את השואל ולהאיר את דרכיו.

6. שירה הנוער שיר עתידנו

מעורבותו העמוקה של הרב בתנועת הנוער 'בני עקיבא' בישראל ובעולם, בד בבד עם ליווי ממשי של ישיבות ואולפנות בני עקיבא, הם ביטוי לתפיסתו ולאישיותו. הרב מסוגל לשבת בנחת במשך שעה ארוכה ולשוחח עם צוות מדריכים או עם קבוצת נערים מסניף של תנועת הנוער או מכיתה. בגיל 90, כמו בגיל 25, הרב מקשיב בעניין ומביע את עמדותיו בצורה מאירה. יכולת זו מבטאת עניין כפול: מצד אחד, כלפי הטוענים שהם כבר 'עברו את הגיל' בשביל שיוכלו לחנך צעירים מגלה לנו גישתו של הרב שהמסוגלות לעבוד עם צעירים היא עניין של עמדה נפשית ולא של גיל ביולוגי. מצד שני, מסירותו הגדולה לחינוך מלמדת על אמונתו כי חינוך צעירים הוא מפתח רב-עוצמה שדרכו בונים את עתיד האומה.

ג. תכנים

1. עם ישראל חי!

ציר מרכזי במשנתו של הרב הוא הרצון ליצור תחושת שייכות והזדהות עמוקה של בני הנוער עם עם ישראל. הוא מבקש לטפח תחושה של זכות וחובה להשתייך לעם ישראל, והבנה של הנער את המחויבות האישית המוטלת עליו נוכח היותו בן לעם היהודי. הרב רואה כמסד את חינוכו של הפרט לראות עצמו כמי שמחויב לתרום את חלקו להמשך ביצורה של מדינת ישראל, הקמה לתחייה בדור זה.

פעמים רבות שמעתי את הרב משוחח עם מחנכים שבאו לדון איתו כיצד להתמודד עם תופעות תרבותיות פסולות שאימצו תלמידים מסוימים. שוב ושוב מציע הרב לחזק תחילה את הבנתם שהם חלק מעם נפלא, שהם חלק מעם ישראל, ושהם זוכים להיות שותפים בבניין הקומה הבאה של העם והמדינה.

כשהרב נשאל מדוע אינו מציע כיצד להתמודד עם אימוץ תרבות פנאי שטחית או בלתי רצויה אלא מתמקד תחילה בהיותנו חלק מעם ישראל, הוא משיב שבדור הזה חיווק תחושת השייכות והמחויבות לעם הוא נקודת המוצא, ולאורו אפשר להתמודד עם אתגרים חינוכיים. זאת הן מפני ש'מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך', אך בעיקר מפני שהעמקת ההבנה בדבר השייכות לעם ישראל בונה תודעה של היות הנער חוליה בשרשרת. היא בונה תודעה של זכות וחובה להיות בן לעם הזה, ומטפחת את תחושת האחרייות האישית הנוצרת מתוכה. לדעתו של הרב, הבנה זו מפתחת תחושה עמוקה של שייכות לאלפי שנות ההיסטוריה של העם, ובעיקר מחויבות ורצון להיות שותפים פעילים בעיצוב ההווה והעתיד. תפיסה זו מסייעת לנער להבין שחיי לא נועדו לבילויים ולהנאות רגעיות, וכי ביכולתו ובכווחו לתרום אישית לחיי העם באמצעות פועלו ואורח חייו.

2. מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך

מתוך התפיסה הגורסת שיש להעצים את החיוב במקום להתמקד רק בלחימה ברע - מכון הרב את גישתנו החינוכית הכוללת. העיקר אינו טמון בקרב מאסף נגד תופעות בלתי רצויות, אלא בבניין של השקפת עולם אמונית בריאה, החל מן המסד. הרב מאמין שעיקר חינוכו של הצעיר הוא בהוספת אור, ולא במאבק נגד החושך. הדבר דורש לימוד אמונה ביחס לעם ולתקופה, כמו גם ביחס לתפילה ולקיום שאר המצוות, באופן שיוצר הבנה ושייכות לגדולתם. אמנם אין הרב נמנע מהתייחסות ישירה גם לבעיות ולהתנהגויות בלתי רצויות, אך אלה נתפסות כמשניות למאמץ העיקרי שיש להשקיע בכל נער, של בניין עולם רוחני איתן ועמוק.

3. צמיחה שקולה

הרב נכון לחידושים ולשינויים, אך אינו יוצר סביבן כותרות רעשניות. כך למשל הוא רואה ברכה בשפע מסגרות של לימוד תורה לנשים, ואף מעודד בעצמו בנות ללמוד תורה במדרשה לפחות במשך שנה. אין הוא מכנה תהליכים אלה 'מהפכה' כי אם המשך הופעת התורה, בשיקול דעת וללא מהפכות. כמו כן, באולפנה שבה יש צורך לאתר ראש מוסד חדש ויש שני מועמדים שווים, גבר ואישה, הוא יעדיף את האישה, מתוך הבנה שבדורנו יש נשים רבות המתאימות לתפקיד וכי עדיף להציב לפני הבנות דמות נשית להזדהות עימה. באולפנה שבראשה עומד גבר הוא יעדיף למנות רבנית כדמות רוחנית מרכזית נוספת, ולא 'רב אולפנה'. אף באלה אין הוא רואה מהפכה אלא דבר טבעי שמתאפשר בדורנו, שהוא רצוי מבחינה חינוכית ותורנית כאחת.

ד. סיום

מקובלים אנו ששני האל"פים, של המילים אהבה ואמונה, הן המפתחות להמשך בניין הדור. אם ננסה לסכם את משנתו החינוכית של הרב - נוכל להיעזר בצמד מילים אלה, אך במובן אחר מהמקובל: בגישתו של הרב שני יסודות אלה הם משלימים. רק בזכות האהבה האמיתית לכל נער ניתן יהיה לסייע לו לפתח את הפוטנציאל האישי והרוחני הטמון בו, אותו יש להשתית על בניין אמוני עמוק.

מהרב למדנו לאהוב כל נער ותלמיד; להאמין במעשה החינוכי מצד אחד, ובפוטנציאל הגלום בכל ילד מצד שני. באותה מסירות שבה פועלים לגאול את הדור יש לפעול לחנך את הנער ואת הקבוצה, שהם חוליית היסוד של הדור הבא.

ה. פרידה

כל זה נכתב בהיות הרב איתנו, ואף זכה לעיונו, ולדיוק שלו בתוכן הדברים וניסוחם. כמה שהכרנו את הזכות שנפלה בחלקנו כשהרב היה איתנו והורה לנו דרך - גדלה התחושה עשרת מונים אחרי הסתלקותו. פעם אחר פעם אני מוצא עצמי, עת סוגיה חינוכית-ציבורית מורכבת עולה על השולחן, מבקש לפנות לרב כדי לקבל הדרכה, ונוצר שזה כבר לא ניתן. מבקש לשמוע הכוונה תורנית מאירה, שיודעת לדבוק בתורה, ומכוחה לרומם את המציאות ולקרב לבבות - וזוכר שעלינו להמשיך לצעוד לבד. כך בסוגיות 'פרטיות' וכך בסוגיות 'ציבוריות'.

הרב כונה, ובצדק: "מחנך דור הגאולה" - ועלינו להמשיך את המסע כדי לחבר שמים וארץ. עלינו לינוק מכוחו, ולהמשיך, יחד עם תלמידי החכמים שזכינו שחיים בינינו, לקדש ולרומם את המציאות נוכח אתגרי החינוך המורכבים של דור זה.

נוכל אולי לשאוב כוחות מדבריו שלו, שפורסמו בספרו האחרון, שיצא לאור לאחר הסתלקותו:

אומנם אנו מצטערים על תלמיד חכם העוזב את העולם הזה, שהרי שוב לא נוכל לשמוע מתורתו ולא נזכה לעצותיו וברכותיו. אולם, מצד האמת, נשמתו מתעלה עכשיו לגנוי מרומים, ושם היא מתחברת לשורש החיות ופועלת בצורה כללית יותר על העולם כולו, ובין היתר גם עלינו... העובדה שהצדיקים אינם חיים בעולם הזה בגופם אינה אומרת שהם אינם פועלים בעולם הזה, אדרבה, היכולת שלהם לפעול בעולם גדולה יותר!

(בחיל וברוח, עמ' 271-272)